

Проти червоних окупантів

Частина перша

I

Протягом двох років першої Української Революції, хто лише не топтав своїми кіннями українського чорнозему?! Були москалі білі і червоні, на Херсонщині висіли на беріг навіть французи, товклися по Україні і організувались польські легіони Галера й Довбур-Мусніцького, прийшли і німці та австрійці, щоб навести лад; пробували відбудувувати з України велику Росію генерали Денікін і Врангель, врешті післав свої війська також маршал Пілсудський, як «союзник» Головного Отамана з мрією здійснити відбудову Польщі в межах з часів Ягайлонів. Вогнем і мечем прорізували простори України червона язва під орудою Москви та повстанці, що високо держали національний жовто-блакитний стяг. Тих останніх було безліч; намножилося багато загонів і безліч отаманів. Була то бурхлива стихія.

Надійшов 1920 рік. Ішли змагання між червоною Москвою і шляхетською Польщею. Чудом перемагали москалів поляки. Червоні армії розбиті, московський уряд просить миру. Поляки не йдуть на остаточне знищення Московщини, бо навіть не боро-

нять інтересів свого українського партнера – навпаки, його коштом у Ризі відбувається торг без української делегації. Говорять про «геніальність» Пілсудського... А чому він не передбачив пізнішої катастрофи своєї держави і не створив білорусько-українського буфера між Польщею й Росією під своїм політичним впливом? Відпала Литва, але її місце «хотіла» зайняти тодішня Україна (свідомо чи не свідомо – інша річ) в особах своїх тодішніх репрезентантів. Ідея Ягайлонів була близька до здійснення й великих перепон не було. Чи Україна на тому виграла б, чи програла? Мені здається, що Україну в замаскованій федерації з Польщею ждала би така сама політична доля, як УССР під Москвою, бо політично поляки ХХ століття ще менше вироблені, як за часів своїх королів. Чи удержувалася б Україна на поверхні політичного життя, коли б повстала як УНР? Це були б передчасні «роди», бо політична концепція з опертям одних на Москву, а других на Варшаву від віків фальшива. Рік 1920 був для України роком великого і трагічного перелому. Армія УНР в складі біля 18–20 тисяч багнетів і шабель, залишилася сама проти московської мільйонної армії. Восени 1920 року Український штаб хоче провадити наступ, щоб (поки розбиті поляками большевики не зорганізувались), злучитись з українськими повстанцями Поділля і Київщини. Поляки цілий місяць забороняють своєму союзникові робити наступ. Цей місяць жовтень якраз був потрібний москалям, для упорядкування, щоб сконцентруватись проти слабої української армії. Повстанців по той бік фронту охопив розпач: фронт завмер, а червоні жорстоко шаліють у повстанчих районах. Вкінці жовтня я як повстанець з сотником Саранчою переходимо фронт між селами Багринівці й Дяківці. Людей своїх ми розпустили, а самі йдемо довідатись, що має бути на загал, чи щось буде? Попадаємо до штабу Полку Чорних Запоріжців полковника Дяченка в селі Стасьовий Майдан. Дяченко скермовує нас до штабу Запорозької Дивізії за с. Голенищевом до генерала Базильського. Сотник Саранча поїхав далі до ставки Головного Отамана в Кам'янець, а я, довідавшись, що має бути наступ між 10–11 листопада, залишаюсь в Наливайківським

Курені «молодшим старшиною» в сотні одного молодого хорунжого. Те, що я, штабс-капітан царської служби, що командував уже куреннями і 61 полком минулого року, мені не перешкоджає тепер командувати хоча би й чотою.

Врешті наступ. Ми женемо 17-ту башкірську бригаду і доходимо до залізничного шляху Жмеринка – Винниця. Наш лівий сусід, російський генерал Яковлів, є під Винницею. В нічних випадках здобуваю чимало коней. Моя популярність серед козаків, як запримічую, зачинає зростати. На відтинку Залізної Дивізії большевицькі вожді – Котовський і Примаков – прориваються, що змусило цілий наш фронт до відвороту. В нічній бою під селом Голенищевом я з хорунжим Слободяником задовго втримували ворога, так, що вскочивши нарешті в село, попали просто в руки совітській кінноті. Поки ручними гранатами відбилися від ворога, то наших трудно було дігнати. Таким чином ми залишилися серед ворогів і лежали в рові, поки не пройшло через село Голенищів кілька піших лав червоних.

Серп-місяць виглянув із-за хмари, коли ми почали скрадатися зі села Голенищева в напрямку лісу, під містом Бухнами. Не доходячи до лісу, почули рух і тупіт совітської кінноти. Залягли і вони проїхали. Прямуюємо до села Сахнів, де колись я учителював. Тут заходжу до знайомих, а хорунжий Слободяник подався в свій Староконстантинівський повіт через Летичів. Розпрощалися ми щиро. Я сказав, що моя мрія прожити бодай одну зиму спокійно, хоча б за кордоном, не здійснилася. Видно доля хоче, щоб я ще взяв на себе тягар боротьби з окупантами і з весною почують про мене червоні!

З великим ризиком я добрався до с. Кусиковець, де не зловила мене большевицька кіннота. Під покривалом туману я вийшов зі села в поле, приліг на покритім приморозком житі в борозні і так пролежав до вечора. В Кусиківцях і Медведівці господарили червоні, що чути було по збільшеному бреханню собак. Ввечері я встав, увесь продрог від зимна і добрався спокійно до лісу на південь від Кусиковець. Лісом, полями, оминаючи Миколаївку, Грузький Майдан,

дійшов по півночі до Брусленова. Зазначую, що я був озброєний в кріс, револьвер і дві ручні гранати; ніяк не хотів іти обеззброєним, бо знав, що зброя буде мені потрібна. Тим-то наражувався на велику небезпеку, коли б попав на відділ червоних. Документів зі собою не мав ніяких, портфель загубив у боях, решта документів залишилися в Штабі Першої Запорозької Дивізії. Єдиним аргументом, коли б спіткав большевиків, була в мене – зброя.

В Брусленові зайшов я до вчительки Шуматій-Гальчевської. Большевиків в селі не було. Відпочивши в школі цілий день, я подався до своїх шкільних товаришів, Дроздовського, Кисіля і Місюри. Оникій Місюра був студентом другого курсу кам'янець-подільського університету. Не зважаючи на большевиків, збирався він їхати підводою до Кам'янця з продуктами. Я знав, що по кількох тижнях зачнуть на мене полювати чекісти, тому рішив їхати разом з Місюрою. До Кам'янця прибули ми вкінці листопада. В університеті застали ми багато змін; урядував вже студентський комітет зі секретарем-комуністом, а один студент став навіть комісаром університету. Мій правничий факультет перезвала влада на факультет соціяльних наук. Почав я вчащати на виклади. Викладали нові професори, бо більшість старих, разом з ректором, Іваном Огієнком, виїхали за Збруч. В університетській столовці обідали спільно студенти і професори. Нова влада почала добиратися поволі до решти професорів і студентів; арештовано декілька осіб. Я ходжу цілий час з револьвером в кишені. Довідуюсь, що є наказ зголоситись усім студентам-офіцерам до комендатури, найдалі до половини грудня 1920. Бачу, що не викручусь, бо в університеті лежать мої папери, з яких видно, що я старшина бувшої царської армії.

Одного дня вертається Місюра й каже, що син столяра з Майдану, Кавун зустрів його і розпитував про мене. Цей Кавун був головою «Чека» в Кам'янець-Подільську і знав нас дуже добре. Бачу, що земля під моїми ногами зачинає горіти. Тієї ж ночі на піхоту вийшов я з Кам'янця в напрямі Ярмолинець, маючи при собі незрозлучного приятеля – револьвер. Всі свої речі та книжки залишив

у Кам'янці. По дорозі, під містечком Солобківці, наткнувся на чоту кінних большевиків, які не звертали на мене уваги і проїхали далі. В містечку перебув я у знайомого священника, який раніш був у Брусленові. В нього перебув добу, заховав в клуні револьвер і зі студентською виказкою подався далі на Схід. Десь біля 20 грудня дійшов додому, в село Гуту Літинську, але так, що мене мало хто бачив. Зустрів свою матір. Мама каже, що вже приїздили з Літина чекісти та задавали їй питання, чи вона нічого не знає про мене. Попрощався з мамою, знову озброївся в два револьвери, віднайшов давніше заховані ручні гранати та подався в район Брусленова. Тутечки в школі я також місця не закріпив; інстинкт диктував бути обережним. Адже червоні в серпні розстріляли мого брата Федора лише тому, що мене не застали дома. В той час вони евакуювались із Літина, а тепер знову пригадали про мене. Я не той чоловік, що дався б, як бичок, жидівсько-московським чекістам, щоб вони мене завели на ланцюгу до різні. Крім того, молодшого брата, якого забили невинно лише за мене, (жидівський комісар, що виконував екзекуцію, казав: «це одна кров») – я не міг забути. З того часу огорнула мене одна жадоба: помсти і то помсти не до тих, що безпосередньо брали уділ в розстрілі і грабунку, а до цілої червоної зграї, яка окупувала Україну. Тому дні і ночі продумував над тим, як себе забезпечити від загибуну і як дати окупантам з весною прочухана. В обох випадках треба мати живу силу, бо (один в полі не воєк) кажуть, що не тоді собак годують, як на лови йдуть. Тому я почав навесні 1921 року підготовчу роботу. Знав, що новий повстанчий рух, який буде мною викликаний, не матиме виглядів на позитивні наслідки, особливо для учасників повстання. З периферією України не створимо, окупантів не проженемо, але з другого боку ми не згинемо безславно, як барани, а зі зброєю в руках, по-козацьки. Дамо криваво відчувати зайдам, москалям, жидам і своїм песиголовцям, які злигались з комунарами, що ще не все завмерло. Правда, пропаде чимало наших, згине багато зовсім неповинних людей, але як ліс рубають – то тріски летять. Кожна нова жертва це цеглина в наш національний будинок, бо ніколи людська кров

не ллється на марно! Може Захід – думалося – надішле нам скоріш свою інтервенцію, коли довідається про повстанчий рух. А коли ні, то своїми виступами вимусимо на комуністичних зверхниках бодай фікцію українства для України. Бачучи повстанчі загони, Москва не зможе відразу русифікувати край, викидати портрети Шевченка і заводити московські імперіяльні звичаї. Отже з Богом до діла! Почалась трудна муравлина праця. Я цілими тижнями був у русі. Зокрема ночами вештався по цілому повіті. Зустрічаю тих, які ховаються від большевиків, говорю, переконаю, даю функції і завдання, щоб і вони не сиділи, а рухались. Червона влада йде нам на руку: почала реквізиції, насилля, бере рекрута. Тому селяни, які раніше очікували «благ земних» від большевиків, почали розчаровуватись і вслухуватись у слова активніших моїх пропагандистів. Нам селяни були потрібні, щоби не зраджували нас і давали їду, коли взимі треба було перебути добу-дві чи то на селі, чи на хуторі. Були одиниці серед наших «хахлів», які в своїй тупості і засліпленні завсіди держали бік большевиків, але тих ми знали і погрозами вимушували мовчанку. В своїй організаційній роботі я мав ту полекшу, що мене в околиці знало чимало людей. Ще літом і восени 1920 року під моєю командою було чоловік 150 повстанців. Частина з них вже не жила, полягли в боротьбі з окупантом. Деякі вивтікали до регулярної української армії в часі останнього наступу. Чимало виїхало в різні кінці України, але зустрів я в своїх нічних мандрівках душ 30 тих людей, що або ховались, або сиділи на господарках. Я їх не брав зі собою, наказуючи переховуватись до весни. Щоб охоронити людей перед загибеллю, я дав зарядження, щоб вони не блукали одинцем, а групами по 3–5 душ в повному озброєнні, пам'ятаючи, що «тому чорт ляхів бере, бо одинцем ходять». Такий наказ хутко відчували чекісти на своїй шкірі, бо коли їх приїздило 10, щоб арештувати чи зловити одного «бандіта», то зустрічали їх кулі не лише з кріса, а навіть з кулемета. Частина чекістів гинула, частина ж втікала до повіту, а на повітових комісарах терпла шкура. Щоб себе забезпечити від нежданого пригоди, я ще від половини січня взяв зі собою двох відданих мені

повстанців, Василя Сендзюка зі села Сахнів і Мирона Лиха з Брацлавщини. З цими озброєними по зуби козаками, об'їхав я і обходив протягом лютого і березня три повіти: Літинський, Летичівський і Винницький. Мали ми за той час чимало пригод, дуже небезпечних. Не одного «сексота» чи шпіона «Чека» післали чортам в зуби, самі завсіди виходили ціло.

II

Треба тут згадати про засади організації повстанчого руху на Поділлі. Навчені досвідом, знали ми, що повстанці мусять діяти кінно, щоби нападати нежданно і зникати. Лише в цей спосіб можна було в тодішніх умовах обхопити своєю діяльністю більші простори краю. Та цього, щоб їздити і битись, ще мало. Треба концентрично поширювати організацію сили на місцях з подвійною метою:

а) щоб всюди мати своїх зорганізованих симпатиків, якими стало можна користуватися;

б) щоб тією зорганізованою силою можна було при загальному революційному русі або виступі закордонної сили проти комунізму запалити широкий вогонь боротьби.

Організація на місцях мусіла бути дуже конспіративна. Підставові засади конспірації в моїй повстанчій діяльності були такі:

Перший спосіб: є один курінний на волость. Звичайно бувший військовий, старшина або підстаршина. Він підбирає собі 4-ох сотенних і 4-ох заступників. Сотенні підшукували собі таке ж число чотових, а ті в свою чергу стільки ж ройових. Ройові по селах творили рої по 9–12 душ. Не вільно було називати поіменно ані курінного, ані чотових. Рій знав свого ройового і більше нікого. На випадок зради деконспірувався лише один рій, бо ройові між собою не зналися. Коли на місцях бракувало зброї, ми надсилали б із здобичі від большевиків курінному отаманові.

Другий спосіб: Курінний отаман знав лише своїх сотенних, які між собою не зналися. Сотенний знав свого курінного і всіх людей

своєї сотні, але його повстанці не знали ні чотових, ні ройових, ні своїх товаришів. На випадок деконспірації когось небезпека загрожувала йому, сотенному, а від сотенного курінному: решта була забезпечена перед деконспірацією. Вживали ми ще третього «ланцюгового» способу, який одначе був досить трудний до контролю.

Понад цією організацією характеру пасивного мала діяти зорганізована сила на конях, добре озброєна і вимуштрована. Люди повинні бути добре дібрані, відважні, вправні стрільці і вершники. Важна в нас була не кількість, лише якість. В нашій розговорній мові ця друга організація називалася «активною». Щоб усунути небезпеку швидкої ліквідації большевиками такого одного відділу, плянував я ще на початку 1921 року створити в будуччині можливо більше кінних загонів і підпорядкувати для координації боротьби зорганізовані вже відділи іншими повстанцями-ватажками. Для нападу на більшу ворожу групу чи об'єкт відділи з'єднувати під спільною командою. На початку організаційної роботи меншими відділами легше керувати, тим більше, що всі організаційні і технічні справи виживлювання і переходу з місця на місце мусять бути заховані перед очима совітських агентів.

Два місяці – лютий і березень 1921 року я провів в підготовчій роботі до збройного виступу весною. Осередком свого перебування я вибрав село Брусленів, в якому було до 3500 мешканців. Брусленів був віддалений на 12 км від повітового міста, і навколо нього росли великі ліси, особливо з півночі і сходу. Завдяки свідомій інтелігенції села, Брусленів не мав симпатій до большевиків. Було лише декілька осіб, що через родинні зв'язки із збольшевизованим селом Яцьківцями мали симпатії до червоних, але на них ми не звертали уваги. Врешті ці одиниці знали, що з нами жартів не буде, коли б хто з них посмів нас видати. То тут, то там були спроби денунціації, але зараз по них розходилася чутка, що денунціатор згинув з невідомої руки і на інших совітських виступників находив жах. Я завсігди знав, що, де і як діється, хто доносить, бо як військовий фахівець, від початку зорганізував добру інформаційно-розвідчу службу. Очі і вуха потрібно мати всюди, бо найменше за-